

"מְשֻׁמְנֵי הָאָרֶץ" – זו איטליה של יוון – היבט פלאו-גאוגרפי

בברכתו ליעקב ובברכתו לעשו חוזר יצחק על הביטוי "מְשֻׁמְנֵי הָאָרֶץ". ליעקב ברכתו – "וַיִּתֶּן לָהּ הָאֱלֹהִים מְטַל הַשָּׁמַיִם וּמְשֻׁמְנֵי הָאָרֶץ--וַרְבֵּן דָּגָן וְתִירֹשׁ" (בראשית כ, ז, יח). לעשו ברכתו – "הִנֵּה מְשֻׁמְנֵי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבְךָ וּמְטַל הַשָּׁמַיִם מֵעַל" (שם, יט). בשני המקרים מתרגם אונקלוס: "מטובא דארעא". הפרשנים לעומת זאת עומדים לפני הבעיה כיצד יכולה אותה ברכה להינתן לשניים: רש"י – זו איטליה של יוון (במדרש בבראשית רבה יש שתי גרסאות האחת גורסת איטליה והשנייה איטליה של יוון); רמב"ן – ליעקב בארץ כנען, ולעשו בארץ אחרת. הרד"ק והחזקוני גם הם בגישה כי הברכה לעשו ניתנה לגבי הר שעיר (ראו גם סמט, תשע"ג, עמ' 113-133).

שני פירושים גאוגרפיים אלה מגלים דרך מחשבה שונה: דרכם של הרמב"ן, הרד"ק והחזקוני היא, כי ברכת יעקב ניתנה רק לחבל ארץ מוגדר והוא ארץ ישראל ולכן לאחר מכן אפשר לברך את עשו באותה ברכה לגבי חבל ארץ אחר. לעומת זאת, אפשר ללמוד מרש"י בשני אופנים: א. הר שעיר = אדום = רומי ואז כיוונו של רש"י דומה לרמב"ן, רד"ק וחזקוני אך מתייחס למקום אחר; ב. בברכה ליעקב נתברך כל העולם, כך שאפשר לחזור על אותה ברכה רק על חבל ארץ שלא היה קיים בזמן ברכה ראשונה, ולכן מדגיש רש"י זו איטליה של יוון. הדגשה זו של רש"י נשענת על הגמרא בשבת נו, ב:

אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שירטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי. במתניתא תנא אותו היום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב אחד בבית אל ואחד בדן – נבנה צריף אחד וזה איטליאה של יון.

זאת אומרת אותו מקום ששמו "איטליה של יוון" לא היה קיים בזמן הברכות, אלא נוצר עקב צבירת סחף ובניית שרטון ועל גבי אותו שרטון נבנתה לימים העיר רומי. מסביר בעל ה"מעם לועז":

ולפי שכל העולם הזה נברא בשביל יעקב וגם יצחק ברכו, לא יתכן היה שעשו ישתלט על עיר אחת בעולם, שהכל שייך ליעקב, לכן לא מצא עיר ליתן לו אלא איטליה של יוון, שהיא עיר חדשה שלא היתה כשנברא העולם.

הביטוי איטליה של יוון חוזר בתלמוד פעם נוספת במגילה ו, ב:

אמר עולא איטליאה של יון זה כרך גדול של רומי והויא תלת מאה פרסה על תלת מאה פרסה.

על הקשר עשו = רומי כתבו כבר רבים, כאן אציין רק את הקשרים "הגנטיים" של צאצאי עשו לרומי. רש"י (בראשית לו, מג) כותב, מגדיאל הוא רומי. וכמו כן גלברד כותב בספרו (1989, עמ' 287) – זו איטאליאה.

אברבנאל (בפירושו על ישעיהו לה) כתב:

...היות רומי וכל בני איטליא וכלל הנצרים מבני אדום והדבר הזה שגור בדברי חכמים
זכרונם לברכה ומוסכם מהם בתלמוד ובמדרשות כולם מבלי מערער וחולק עליו עד
שאמרו שהרומיים מאלוף מגדיאל שהוא מאלופי עשו הוא אדום...

בספר יוסיפון נכתב, כי צפו בן אליפז נעשה מלך באיטליה ונשאר שם הוא וזרעו. על כן
תיחשב רומי – אדום. נראה כי רש"י מאמץ מטעמים הנובעים ממצב היהודים בתקופתו את
הזיהוי: אדום = רומי = נצרות.

השאלות הגאוגרפיות כבר נשאלו על-ידי נחמה ליבוביץ (תשכ"ט):

א. מה ראו חז"ל לקשור את ברכת עשו עם איטליה ולא עם ארץ מגוריו בעתיד – ארץ
אדום?

ב. מה ראה רש"י לפרש כאן "משמני הארץ" כמתכוון למקום מסוים, ולא פירש כן
(= כרומז למקום פורה ודשן) גם לעיל בפסוק כח?

לפי הדרש בבראשית רבה "משמני הארץ יהיה מושבך – זו איטליה של יוון, ומטל
השמים זו בית גוברין". כאשר גם בית גוברין וגם איטליה אינן בארץ ישראל המדרש
ברור. נשאלת כמובן השאלה כיצד בית גוברין הנמצאת בארץ ישראל ונתברכה כבר
בברכה ליעקב, חוזרת ומופיעה בברכה לעשו?

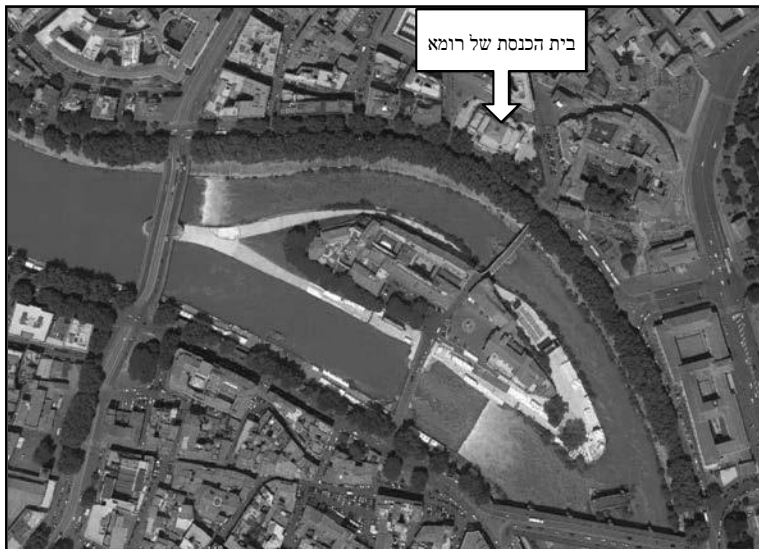
נראה כי כוונת המדרש היא לבית גוברין "שונה" שלידתה בטעות והיא בהר שער.
יוסיפוס כתב שאספסינוס לכד כפר גדול בארץ אדום ושמו בית עריס. ד"ר שמחוני
בתרגומו (יוסף בן מתתיהו, 1968) בוחר דווקא בנוסח התרגום הרומי והוא "בית גברי"
ומחליט כי זו בית גוברין. כפי הנראה הנוסח הרומי היה בפני כותבי המדרש (מדרש
בראשית רבה נחתם בערך 500 שנה לאחר החורבן. תרגום ספרי יוסף בן מתתיהו
ללטינית, תרגום ראשון במאה השנייה לספירה ותרגום שני במאה הרביעית כך שסביר
שזה התרגום שהיה קיים אז).

הפלאו-גאוגרפיה

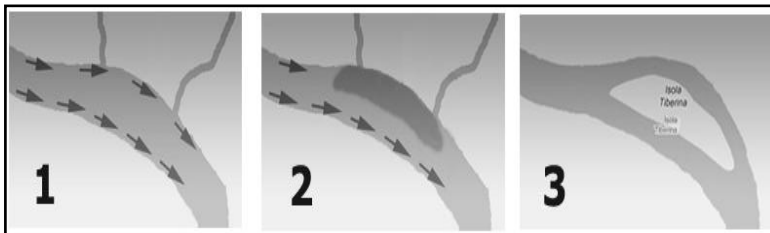
בתקופת הקרח האחרונה ירדו פני הימים בעולם בלמעלה מ-120 מטר מתחת למפלס הים
של ימינו. ירידה זו גרמה להתחתרות רבה של כלל הנהרות. באזור רומא חתך נהר הטיבר
את כל השכבות הפליוקניות, עד לעומק של כ-50 מטר מתחת למפלס הים הנוכחי. העלייה
בגובה פני הים לאחר ההפשרה של הקרחונים, הביאה צבירה רבה של סחף לאורך אפיקי
הנהרות, קצב השקעת הסחף אף גבר כתוצאה מפעילות הבניה של האדם באלפי השנים
האחרונות, מאז שעליית גובה פני הים נעצרה לפני 4,000 שנה בערך. השינויים מאז הם

+/- מטר אחד.

בנהר הטיבר העובר דרך רומא נמצא אי (איור 4.9, על גדת הנהר ליד האי עומד בית הכנסת של רומא), שאורכו 270 מטר ורוחבו במקום הרחב ביותר 67 מטרים. האי ממוקם בפיתול נהר (מיאנדר) במקום שבו רוחב הפשט (flood plain) הוא 675 מטרים. בגדה השמאלית (ביחס לכיוון הזרימה) חותר הנהר את סלעי גבעת Capitoline וגבעת Janiculum. במקום זה של הפיתול נכנסים לנהר הטיבר שני יובלים, ואלה מביאים כמויות רבות יחסית של סחף אותו אין הנהר יכול להסיע. סחף זה מצטבר ובונה בהדרגה את שרטון האי (איור 4.10).

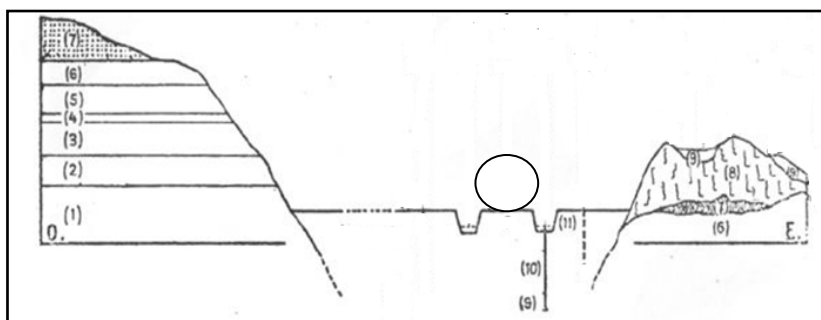
איור 4.9: האי שבנהר הטיבר ברומא.
(אוחזר מתוך Google Earth)

איור 4.10: שלבים בהתפתחות האי:
1. הזרימה בפיתול הנהר; 2. השקעת הסחף באזור כניסת היובלים; 3. השרטון בולט מעל פני המים, ושתי זרועות הנהר – משני עבריו.
(Wukitsch, 2004)

בפי בני רומי יש כמה "סיפורים" המתארים את היווצרות האי. האחד הוא כי גופת הטיראן השנוא לוקיוס טארקוויניוס סופרבוס (Tarquinius Superbus 510 BC) נזרקה לנהר והייתה למקום שסביבו הלך והצטבר סחף עד כי נבנה האי. סיפור אחר מסביר את מקום הצטברות הסחף בפסולת או בספינה, ששקעו בנהר ועל גביהם הלך והצטבר הסחף. סיפור נוסף מתאר זריקת תוצרת חקלאית לא טהורה לנהר. בכל הסיפורים הללו קיים הגורם החיצוני שמזרז את התהליך הטבעי, שהוא המקבילה ל"נעץ קנה" במדרש.

אנשי רומי העתיקה מיגנו באבנים את שפת השרטון ומנעו תהליכי שינוי בצורתו ובמיקומו של השרטון. איור 4.11 מתאר חתך גאולוגי לרוחב הנהר דרך האי.

איור 4.11: חתך גאולוגי סכמתי, העובר דרך האי. האי מסומן בעיגול, ובשני צדדיו אפשר לראות את שתי זרועות הזרימה של הנהר. מילוי הסחף הצעיר ממלא את קרקעית העמק. כל המילוי עד לעומק של 26 מטר (סוף הקידוח ולא סוף המילוי) הוא חומר אלוביאלי צעיר; חלוקים, חול, סילט וחרסית. שכבות 1-6 הן סלעי משקע ימיים מהפליוקן והרביעון; 7 – טוף וולקני; 8 – טוף וולקני; 9 – משקע של סחף נהרי אגמי; 10 – משקע של סחף אלוביאלי צעיר ובו סחף ארכיאולוגי. (Leoni, 2010)

סיכום

ראינו כי דברי רש"י, הנשענים על המדרש תואמים את ההתפתחות הפלאו-גאוגרפית של האי ברומא. בזמן ברכת יצחק ליעקב האי שבנהר הטיבר לא היה קיים. אי זה החל להתפתח רק לאחר ימי שלמה, אשר בהם מספר המדרש ירד גבריאל ונעץ קנה. לפיכך, ברכת יצחק לעשו יכולה לחול על שטח זה, שהעדויות הפלאו-גאוגרפיות מלמדות, כיצד נתהווה שם "כרך של רומי" (Leoni, 2010; Wukitsch, 2004).

מקורות

יוסף בן מתתיהו (1968). *תולדות מלחמות היהודים עם הרומאים* (כרך ד, י"ג שמחוני, מתרגם). רמת-גן: מסדה.

ליבוביץ, נ' (תשכ"ט). ברכת יצחק ליעקב. *גיליונות נחמה: גיליונות לעיון בפרשת*

השבוע. אוהזר מתוך <http://www.nechama.org.il/pages/83.html>

סמט, א' (תשע"ג). *עיונים בפרשות השבוע: סדרה שלישית* (כרך א). תל-אביב: ידיעות

אחרונות.

ספר יוסיפון, אוהזר מתוך <http://www.daat.ac.il/daat/vl/yosifun/yosifun02.pdf>

Leoni, B. (2010). *Origin and Geology of the Island*. Retrieved from http://www.isolatiberina.it/index_e.php

Wukitsch, T. K. (2004). *Tiber Island/Isola Tiburina*. Retrieved from <http://www.mmdtkw.org/VTiberIsland.html>